

Список використаних джерел

1. Агапонов А. К. Региональное и местное самоуправление: вопросы ответственности / А. К. Агапонов // Социолог. исслед. - 2002. - № 2. - С. 42-43.
2. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас. - К. : Лібра, 2001. - 400 с.
3. Пірен М. І. Проблеми професійної відповідальності політико-владної еліти в Україні / М. І. Пірен // Соц. психологія. - 2007. - № 3. - С. 29-35.
4. Пірен М. І. Публічна політична діяльність : навч. посіб. / М. І. Пірен. - К. : НАДУ, 2009. - 288 с.
5. Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін : за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. - К. : Ін-т соціології НАН України, 2009. - 560 с.
6. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. - М. : ООО "Изд-во АСТ-ЛТД", 1988. - 568 с.
7. Черленяк І. Політична відповідальність як категорія державного управління / І. Черленяк // Вісн. НАДУ. - 2006. - № 2. - С. 73-81.
8. Горенко О. Європейська соціальна модель і європейські перспективи України / О. Горенко / Віче. - 2009. - 20 жовт. - С. 8-10.

Валентина Карлова,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри соціальної
і гуманітарної політики НАДУ

Національна ідея сучасної України: проблеми та перспективи формування

У межах статті з'ясовується роль національної ідеї в державотворенні, визначаються проблеми та перспективи формування національної ідеї сучасної України, обґрунтовується її змістовне наповнення.

Ключові слова: національна ідея, українська національна ідея, нація, ідеологія, інтегративна ідеологія, цінності.

Within the limits of the article the role of national idea in the state formation is defined, the problems and prospects in forming of national idea of modern Ukraine are determined, its rich substantial content is grounded.

Key words: national idea, Ukrainian national idea, nation, ideology, integrative ideology, values.

Постановка проблеми. Після проголошення незалежності перед Україною об'єктивно постало питання про необхідність формування нового змісту національної ідеї, яка б стала чинником консолідації українського суспільства, формування відповідного рівня національної самосвідомості й ідентичності громадян країни, духовною основою державотворення. Проте до цього часу в суспільстві існує ідейно-ціннісний вакуум щодо розуміння

спільної мети і спільного бачення майбутнього, відсутня чітко окреслена ідея загальнонаціонального масштабу. Серед учених, політиків, експертів дискусійним залишається питання стосовно методології визначення національної ідеї сучасної України, і насамперед, на якій основі вона має формуватися - на націоналізмі титульної нації, національно-державницькому інтересі, патріотизмі, чи на якихось інших засадах. Усе це зумовлює актуальність і значущість зазначеної проблеми, яка потребує окремого розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що різні аспекти української національної ідеї досліджуються у працях таких відомих українських учених: І.Бичка, В.Бєбика, М.Головатого, В.Ребкала, С.Вовчанича, В.Горського, Я.Грицака, С.Гелея, Я.Дашкевича, В.Жмира, М.Жулинського, О.Забужко, В.Іванишина, Ф.Канака, В.Кафарського, Ф.Кирилюка, А.Колодій, І.Кресіної, В.Лісового, В.Лизанчука, С.Макарчука, І.Макаровського, В.Медведчука, В.Мороза, Л.Нагорної, Ю.Римаренка, М.Розумного, В.Сергійчука, М.Томенка, А.Фартушного, А.Черненка, О.Шморгуна, Л.Шкляра та інших.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Віддаючи належне теоретичній і практичній значущості досліджень відомих науковців, усе ж слід зазначити, що на сьогодні не достатньо дослідженим аспектом залишається виявлення проблем, перспектив та механізму формування національної ідеї сучасної України, що й зумовлює зацікавленість зазначеною проблемою. *Метою статті* є: з'ясувати роль національної ідеї в державотворенні, визначити проблеми та перспективи її формування в умовах сучасної України, обґрунтувати змістовне наповнення цього суспільного феномена.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що поняття "національна ідея" виникло і було обґрунтовано ще в XVIII-XIX ст. у період становлення багатьох національних держав і прямо пов'язане з вибором та реалізацією нацією свого власного шляху розвитку, роллю і місцем у світі як своєїрідної відповіді викликам історії. Національна ідея у найзагальнішому вигляді, - це ідея, яка відображає головний національний інтерес і задає розвиткові країни оптимальний напрям у сьогоденні і на майбутнє. Оскільки ж існують національні інтереси в політичній, економічній, культурній, побутовій сферах, то національна ідея може існувати в складній синтезній формі як національна (державницька) ідеологія і в простих формах - ідея етнічна, зовнішньополітична, культурна і т. ін., які теж є достатньо концептуальними і комплексними [3, с. 93].

У кожного народу національна ідея має своє змістовне наповнення, власну формулу - ідея "третього Риму", другого Єрусалиму, американська мрія, "Німеччина понад усе", японське диво тощо. Наприкінці XX - поч. XXI ст. після розпаду соціалістичної системи й отримання суверенітету багатьма країнами для їх народів на передній план вийшла проблема формування власної національної ідеї - сукупності уявлень про загальний орієн-

тир поступу, мету, до якої необхідно йти і за яку потрібно боротися. Так, у Польщі та прибалтійських країнах - Латвії, Литві, Естонії, нові правлячі еліти, які з'явилися після зміни суспільного устрою, переконали свої народи в тому, що вони - європейці, здатні з виходом із соціалістичного табору швидко побудувати процвітаючі держави і стати повноправними членами Європейського Союзу. Загальна підтримка цих ідей визначила успіх у досягненні поставленої мети.

Отже, національна ідея є передусім чітко сформульованою метою, до якої прагне нація. Заперечення реальності існування національної ідеї є запереченням національного розвитку та й самої нації як суб'єкта історичного процесу. За своїм змістом національна ідея - це багатоаспектне, багатогранне поняття, що акумулює фундаментальні цінності й інтереси, які сприяють об'єднанню всіх чи більшості населення країни, незалежно від етнічної належності, соціального становища, і формує певний ідеал як мету розвитку нації. Будучи духовною категорією, однак, вона обов'язково містить у собі політичну складову і реалізується в програмних документах та практичній діяльності різних суб'єктів - політичних партій та їх лідерів, громадських організацій, рухів і насамперед держави. Саме держава володіє усією повнотою національного суверенітету і виступає головним механізмом втілення в життя національної ідеї.

Як стверджує І.Ільїн, вік національної ідеї - це вік самої нації [1, с. 283]. Національна ідея не зникає і знову не з'являється залежно від певних природних чи соціальних змін у житті народу. Вона постійно оновлюється, що зумовлюється тими чи іншими історичними обставинами. Саме від певної історичної ситуації, відповідної мети нації, засобів її досягнення залежить конкретне змістовне наповнення національної ідеї.

Історія українського народу свідчить, що, починаючи з часів Б.Хмельницького та І.Мазепи, українська національна ідея була ідеєю здобуття українським народом власної незалежної держави і суверенітету. Видатний український поет, великий патріот Т.Шевченко вселяв надію народу на революційне звільнення від соціального і національного гніту, пробуджував національну самосвідомість і національну гідність, вбачав українську ідею в реалізації загальнолюдських демократичних цінностей у незалежній Україні. У розумінні іншого відомого українського вченого М.Грушевського ядром української ідеї є виокремлення невід'ємного права українського народу на самовизначення і пошук його оптимальних форм. На думку В.Липинського, національна ідея полягає в реалізації "хотіння" бути нацією. "Коли немає "хотіння", виявленого у формі ідеї, - немає нації", - писав мислитель [2]. Для І.Франка важливим елементом національної ідеї є усвідомлення певного національного ідеалу та згода працювати над його практичною реалізацією [6, с. 284].

В умовах, коли Україна протягом багатьох століть територіально перебувала у складі інших держав, які мали свою національну ідеологію і політику, свої інтереси щодо підлеглих територій і народів, українська національна ідея визнавалася реакційною, а її провідники піддавалися репресіям та фізичному знищенню. Віковична мрія українського народу мати власну незалежну державу втілилася в життя лише в 1991 р. внаслідок розпаду Радянського Союзу. Постало завдання оновлення національної ідеї, відповідно до сучасних потреб національного розвитку, цілей та завдань державного будівництва.

На жаль, мусимо констатувати, що на дев'ятнадцятому році незалежності Україна так і не має чіткої стратегії свого розвитку. Зараз звідусіль чується багато зітхань про відсутність національної ідеї, про те, що вона не спрацювала, що проект "Україна" не відбувся, лунає критика у бік національної еліти, яка не спромоглася його розробити.

Історія знає різні шляхи, способи формування національної ідеї й вкорінення її в суспільну свідомість. Найважливіший з них, - природний, властивий більшості націй і держав, коли національна ідея як розуміння певної суспільної потреби, необхідності, як спільний національний проект, визріває в самому соціумі, всередині суспільства. Вона виникає та існує в невидимій формі, у вигляді комплексу уявлень, почуттів, мрій, якими охоплена критична більшість населення країни і які становлять основу національного взаєморозуміння й солідарності. Необхідно, щоб суспільство не так раціонально усвідомило, як інтуїтивно відчуло потребу в такому комплексі і розпочало масову неформальну дискусію з цього приводу. Саме суспільна необхідність, яка породжується об'єктивними чинниками життя народу і країни - економічними і політичними відносинами в суспільстві, культурою та історією народу, його прагненням до певного сценарію свого майбутнього, стає емпіричною основою формування національної ідеї, яка потім виступає предметом теоретичного осмислення і формулювання ідеологами та політиками.

Можливий також й інший шлях, коли національна ідея задумується, конструюється якоюсь окремою політичною силою чи навіть провідним лідером, а потім пропонується суспільству. Але і в цьому випадку вона має бути пов'язана з менталітетом народу, виходити з глибин його історичного минулого, відповідати вимогам сьогодення та прагненням на майбутнє.

У контексті окресленої проблеми слід зазначити, що сьогодні на шляху формування української національної ідеї є безліч перешкод, які вимагають найретельнішого аналізу. Серед внутрішніх проблем, що гальмують розвиток України й істотно перешкоджають формуванню її ідеї, насамперед, слід виділити поділ українського суспільства на відчужені групи - за рівнем самосвідомості, за релігійними конфесіями, політичними погляда-

ми, ціннісними орієнтаціями, що зумовлюється насамперед перебуванням України протягом тривалого часу в складі інших держав, які проводили різну економічну, мовно-культурну, церковну політику щодо українського населення. Крім того, уже в незалежній державі до перелічених чинників додалися нові. Труднощі періоду переходу до ринкових відносин, глибока системна криза призвели до безпрецедентного соціального розшарування населення за рівнем прибутків, внаслідок чого більшість людей перебуває за межею бідності і зайнята фізичним виживанням. Багато громадян, зневірившись у своїх надіях і сподіваннях на те, що національна незалежність та державний суверенітет України дає краще життя, відступили від свого вибору, зробленого у 1991 р. на користь державної незалежності. У суспільстві спостерігається ностальгія за радянським минулим, недовіра до власних історичних коренів, немає єдності щодо фундаментальних цінностей, ідеалів, цілей і напрямів його розвитку, що породжує високу конфліктність та соціальну напруженість. Розшароване матеріально, психологічно українське суспільство сьогодні є неготовим до глибинного розуміння і вирішення питання національної ідеї.

До цього часу жодна українська політична партія чи політична сила не змогла запропонувати розгорнуту формулу національної ідеї, напрями реального розвитку країни. Країна приймала десятки програм, бюджетів, але жодного масштабного національного проекту, аналогічного з нашими східноєвропейськими сусідами, не було реалізовано, узагальненого бачення майбутнього України, на жаль, досі немає. Робилися лише якісь хаотичні безсистемні кроки, постійно змінювалися пріоритети, втрачаючи свій сенс і вагу в суспільстві.

Переважає більшість політико-управлінської еліти формувалася за домінування радянської ідеології в ситуації української бездержавності. Тому запропонувати ідеї, які могли б наповнити український національний проєкт новим змістом, є проблемним питанням. Крім того, слід зазначити, що ідея побудови нації сьогодні взагалі не стоїть на порядку денному у більшості політиків, швидше навпаки, сама гіпотеза формулювання "національної ідеї" не сприймається ними як актуальна. Піклуючись насамперед про власні інтереси й цілі - перемогти на виборах, розширити лобістський потенціал, збільшити власний капітал, тактично обіграти конкурентів, отримати все і зараз, владна еліта не ставить перед собою стратегічні цілі на 10, 15 чи 30 років, оскільки вона й не мислить своєї діяльності в таких часових межах. Більше того, в Україні існують навіть певні політичні партії та громадські організації, які стоять на відверто антидержавних, антиукраїнських позиціях, які розшматовують, ідейно дезорієнтують суспільство.

Сьогодні в країні фактично немає боротьби ідей, а є боротьба угруповань, місце інтелектуалів і духовних лідерів нації "захоплюють" та освою-

ють політики-популісти та представники медіакратії. Пафосні промови про модернізацію, євроінтеграцію тощо не підкріплені реальними діями, дискредитують цілі і завдання національного поступу, поглиблюють розрив між народом і владою.

В умовах несформованості громадянського суспільства, коли авторитетних громадських організацій в Україні є небагато, а їх вплив на громадську думку мінімальний, проблематичним є формування національної ідеї "знизу", так само як не матиме успіху і спроба конструювання її "зверху" без участі громадськості. Суспільство повинно бути співавтором майбутнього своєї країни. Слід зазначити, що важливу спробу консолідації спершу еліти, а згодом і більш широких верств суспільства було зроблено в ході вироблення і підписання Універсалу національної єдності на початку серпня 2006 р. [7], в якому, попри розмитість багатьох формулювань та вплив на зміст документа політичних розбіжностей суб'єктів цього процесу, були сформульовані основні принципи зміцнення держави і створення єдиної нації та схвалено відповідний план дій, який визначив понад два десятки першочергових питань, що постали перед "українською владою, політичною та громадською елітою країни, усіма силами, яким небайдужа доля Батьківщини" [7]. Але цей процес був загальмований і поставлений під загрозу внаслідок розбрату в лавах політичних сил, насамперед "помаранчевого" табору. Влада не спромоглася організувати широкий діалог у суспільстві стосовно обговорення цього важливого документа і вироблення загальнонаціональної стратегії розвитку.

Як наслідок, в Україні немає суспільного консенсусу стосовно стратегічних орієнтирів розвитку нації і держави, не визначені базові цінності українського соціуму. Для багатьох громадян України національна ідея, розбудова держави, політичної нації є надто абстрактними поняттями, не пов'язаними з їхніми повсякденними потребами. За таких умов цілком закономірно постає запитання: як за подібної ситуації може бути сформульована національна ідея? Можна як завгодно довго чекати, поки зміниться політичне покоління або суспільна свідомість, а можна спробувати знайти інноваційні форми соціальної та політичної взаємодії. Зрозуміло, що вироблення загальнонаціонального проекту є нелегким завданням, це питання не одного дня і потребує глибоких роздумів і тривалого пошуку.

Національна ідея - це спільний проект влади і суспільства. Така стратегія може утвердитися в суспільстві лише внаслідок широкої політичної угоди між усіма головними політичними силами країни. На сучасному етапі розробка та втілення національної ідеї має здійснюватись у такій формі, яка б відповідала інтересам більшості населення і теперішньому етапу історичного розвитку України. Потрібні великі зусилля наукового, гуманітарного, експертного середовища, а також воля політико-управлінської еліти, щоб

досягти великого національного консенсусу щодо реалізації далекосяжних національних планів. Йдеться, насамперед, про новаторську діяльність, яка, спираючись на майже не затребувану спадщину українських мислителів, світової громадської думки, поглиблений аналіз сучасного розвитку українського суспільства в умовах світових глобалізаційних процесів, завдань націє- і державотворення, виробила б колективними зусиллями незаангажованих, самостійно мислячих учених, інтелектуалів сучасну наукову систему ідей, принципів і концептуальних підходів до формулювання української національної ідеї.

Щоб стати успішним проектом сучасна українська національна ідея потребує модернізації, адаптації не лише до жорстких реалій суспільства і політичної нації, а й тих цивілізаційних, геополітичних, економічних викликів, з якими стикнулася Україна на поч. ХХІ ст. Тобто нагальною постає потреба наповнення національної ідеї новим ідеологічним змістом, який відповідав би цивілізаційним, науковим, інформаційним процесам нового тисячоліття [4, с. 254-255]. На думку М. Михальченка, для цього потрібно: по-перше, гармонізувати її внутрішню структуру, поступово висуваючи на головні ролі економічну та духовно-культурну складову; по-друге, підвищити її прогностичний потенціал - задати країні напрям оптимального розвитку на сьогодні та на стратегічну перспективу; по-третє, налагодити партнерські стосунки влади з народом. Якщо така модернізація не відбудеться, то суспільство і держава будуть деструктуризуватися, - зазначає дослідник [3, с. 20-21].

Виходячи з того, що національна ідея, незважаючи на всі її трансформації, ототожнюється з ідеалом, що вказує спільний напрям і мету поступу суспільства, визначається цінностями, які поділяє більшість народу, саме система погоджених базових цінностей має стати однією з передумов становлення національної ідеї України на сучасному етапі. В поліетнічній, багатоконфесійній, соціально розрізненій країні, якою є сьогодні Україна, потрібно знайти таку систему цінностей, яка була б сприйнята та підтримана всіма суспільними групами. Базові цінності українського суспільства мають визначатися шляхом гармонійного узгодження загальнолюдських та українських національних цінностей і з цінностями та інтересами соціальних та етнічних груп суспільства. Тільки на такому балансі може ґрунтуватися ефективна і приваблива національна ідея.

У нинішніх умовах безпрецедентного розширення українського суспільства ідеєю, яка зможе пробудити масову енергію, стати центром суспільної свідомості, на нашу думку, є досягнення суспільством високого загального добробуту та соціальної справедливості на основі таких цінностей, як: неупередженість, висока моральність та відповідальність; авторитет сумлінної чесної праці; патріотизм; соціальна безпека кожної людини. У системі

цінностей української нації як поліетнічної спільноти, яку складають представники титульної української нації (етнонації) та усіх етнічних спільнот, що проживають в Україні і вважають її своєю Батьківщиною, чільне місце мають посісти: громадянські права та свобода, рівноправність усіх національностей, спільність позицій громадян щодо стратегічних напрямів і цілей розвитку держави й суспільства, взаємна толерантність і соціальна солідарність між різними (за будь-якими ознаками) суспільними групами; гордість за свою Батьківщину, лояльність до Української держави, повага до її символів та атрибутів (включаючи державну мову), знання історії і культури України, шана до нації, що утворила державність, національна гідність у поєднанні з повагою до всіх етносів, які вільно обрали своє українське громадянство.

Подібне гармонійне поєднання соціальних, демократичних і національно-патріотичних цінностей стане платформою для громадянської консолідації у виробленні єдиної стратегії державного і національного розвитку, створить умови для забезпечення модернізації суспільних відносин та інститутів країни.

Ініціювати загальнонаціональну дискусію з найважливіших питань розвитку нації і держави, на нашу думку, має Президент України, активно співпрацюючи з урядом, парламентом, з різними політичними силами, як провладними, так і опозиційними, громадськими організаціями, генеруючи конструктивні ідеї й пропонуючи свої варіанти вирішення проблем.

Розроблення загальнонаціональної ідеї потребує широкого залучення суспільства, для чого необхідно створити відповідні комунікаційні майданчики, вільні від диктату партійно-фінансових інтересів, відкриті для всіх зацікавлених у діалозі сторін, діючі незалежно від будь-якої політичної кон'юнктури. Завдання комунікаційних механізмів полягає в тому, щоб запровадити широкий публічний діалог між владою та громадськістю за активної креативної участі інтелектуалів, діячів культури та науки, у результаті чого має з'явитися консолідована думка стосовно стратегічних орієнтирів національного поступу. Необхідно організувати комунікативне "напруження" референтного поля навколо можливих персональних ініціатив і пропозицій. Для цього, на нашу думку, доцільним є створення в Україні постійно діючого інтелектуального форуму, який став би своєрідною платформою для погодження і підтримки різних позицій та ідей і зміг би зробити вагомий внесок у розробку стратегії національного розвитку.

Крім того, було б дуже позитивним, якщо б вироблений загальнонаціональний проект просували в суспільство моральні авторитети країни, відомі своїми заслугами перед Україною, - відомі вчені і митці, спортсмени, лікарі, вчителі, підприємці - публічні люди як виразники національної ідеї. Важливою складовою успішної реалізації українського проекту має бути

наявність відповідної інформаційної політики і належне пропагандистське забезпечення.

Таким чином, виходячи з вищезазначеного, можна зробити такі *висновки*.

Національна ідея відображає глибинні основи самосвідомості народу, є важливим чинником інтеграції нації навколо базових цінностей, з'єднуючи її минуле, сучасне і майбутнє, визначає національні пріоритети, виступає стратегічним орієнтиром розвитку держави. Українська політична еліта поки що не запропонувала ідею національного поступу, не представила свого бачення майбутнього нашої держави, яке б сприймалося українським народом і допомогло б йому подолати труднощі і посісти гідне місце в міжнародній спільноті, на яке він заслуговує. Суспільство також поки що не стало активним суб'єктом у визначенні долі держави.

Формування української національної ідеї, ґрунтованої на принципі якомога ширшої загальнонаціональної злагоди, потребує суспільного компромісу на основі національних цінностей та інтересів. Національна ідея повинна бути конструктивною, мати реалістичні цілі й спиратися на ефективні соціальні технології їх досягнення. За таких умов вона сприятиме консолідації нації, стане спільною платформою всіх політичних, громадських, культурних сил, яким не байдужа доля України.

Перспективи подальших розвідок. Головним чинником втілення національної ідеї в життя є інтегральна національно-державницька ідеологія як своєрідний консенсус суб'єктів політичної діяльності відносно ключових цінностей суспільства, стратегічних орієнтирів розвитку держави. Тому проблема формування інтегративної загальнонаціональної ідеології, з'ясування її змістовних компонентів є актуальною і потребує окремого розгляду.

Список використаних джерел

1. *Ильин И.* Путь к очевидности / И. Ильин. - М. : Республика, 2001. - 432 с. - (Серия : Мыслители XX века).
2. *Литинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею та організацію українського монархізму / ред. Я. Пеленський. - К. : Київ-Філадельфія, 1995. - 470 с.
3. *Михальченко М.* Національна ідея як регулятивна сила в загальнонаціональному та регіональному масштабах / Регіональні версії української національної ідеї: спільне та відмінне : зб. статей. - К., 2005. - С. 9-35.
4. Національна ідея і соціальні трансформації в Україні / М. В. Попович. - К. : Укр. Центр духовн. культури, 2005. - 328 с.
5. *Розпутенко І.* Державне будівництво "по-українськи" / І. Розпутенко. - К. : К.І.С. - 2007. - 154 с.
6. *Франко І.* Поза межами можливого // І. Франко : Зібрання творів : у 50 т. Т. 45. - К. : Наук. думка, 1986. - С. 276-285.
7. Універсал національної єдності. - Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>